

תקנת מבוי

שיעור רביעי

מבוי מפולש

מקורות

א. גמ' צה. "מתני'... ועוד שמע מינה"

ב. גמ' ו.:- "ת"ר כיצד מערבין... אל"פ שאין ננעלות"; ז. "יתיב רב יוסף... כבקעה מכאן ובקעה מכאן"

ג. גמ' יב: "אמר רב יהודה... שתי מחיצות דאורייתא"; רבנו חננאל "אמר רב יהודה... זה משום היכר"

ה. רמב"ם הל' שבת פי"ז ה"א-ג, ט

ו. תוס' יב: ד"ה איתיביה; ריטב"א שם, ד"ה עושה לחי

ז. גמ' ו. "דאיתמר מבוי עקום... אמר תורת כסתום"; ט"ז סי' שסד ס"ק ב

חידושי הריטב"א יב: ד"ה עושה לחי

עושה לחי מכאן ומכאן או קורה מכאן ומכאן - פירוש, דאלמא בין לחי בין קורה משום מחיצה דאי לא היכי מכשרינן בשתי דפנות בלבד, וקשיא למ"ד בלחי או בקורה שהם משום היכרא. פירש רש"י ז"ל, ואפילו רבנן דאמרי אין מערבין רשות הרבים בכך הני מילי ברשות הרבים אבל במבוי המפולש מודו. והקשו בתוספות, והא מוכח לעיל בשמעתא דכיצד מערבין רשות הרבים דאפילו במבוי מפולש שאין בו רשות הרבים מצרכי רבנן מצד אחד צורת פתח לתנא קמא ודלת לחנניה. ועוד תימה גדול, אי רבי יהודה אפילו ברשות הרבים גמורה של ש עשרה אמה אומר דשתי מחיצות דאורייתא, בטלת תורת רשות הרבים מכל מבוי מפולש דעלמא, ואנן תנינן איזו היא רשות הרבים גמורה סרטיא ופלטאי ומבואות המפולשין, ומוכח התם דאפילו לרבי יהודה היא. ופירשו בתוספות, דאפילו רבנן לא אמרי אלא מפני שהוא מפולש ובקעי ביה רבים או לסרטיא או לבקעה, וכיון שכן אתו ומבטלי מחיצתא דלחי או קורה, ולפיכך מצריכינן צורת פתח או דלת דלא מבטלי ליה, הא לאו הכי מודים שאם הוא בבקעה דעלמא כעין מבוי סתום דהכא דלא מפלשי ליה רבים דלחי או קורה הוו חשיבי מחיצה.

ט"ז סי' שסד ס"ק ב

מבוי עקום כו'. - פירש רש"י, שני פתחיו לרשות הרבים. משמע דאם פתוחים לכרמלית אין דינו כן אלא כסתום בעקמימותו. ומטעם זה העתיק בספר משאת בנימין סי' צ"ב בשם מהר"י וייל, דעכשיו שאין לנו רשות הרבים אין צריך תיקון בעקמימותו. ושם חלק על מהר"י וייל ואמר היכא שיש י"ו אמה יש גם אצלנו רשות הרבים. וכבר כתבתי בסי' שמ"ה דלא משגחינן בזה, אלא סומכין על רוב הפוסקים דאין רשות הרבים אלא שיש ס' רבוא בוקעין בו. אלא דתימה לי, הא קיימא לן במבוי עקום דדינו כמפולש, ומפולש אין בו חילוק בין לרשות הרבים בין לכרמלית, כמ"ש ריש סימן זה, ואם כן גם לדידן במבוי עקום צריך תיקון כמו במפולש, ובכל מקום שמתקנין עירוב במבואות צריך גם כן תיקון בעקמומית. כן נראה לי בעיקר הדין.

המשניות בפרקנו עוסקות במבוי סתום, המוקף בשלוש מחיצות משלוש רוחותיו ופתוח ברוחו הרביעית לרשות הרבים או לכרמלית. המשנה בסוף פרק תשיעי מביאה מחלוקת תנאים בדין מבוי מפולש:

ועוד אמר רבי יהודה: מערבין למבוי המפולש, וחכמים אוסרין. [צה.]

לשיטת רבי יהודה, אפשר לתקן מבוי מפולש על ידי נתינת לחי או קורה בכל צד. לעומת זאת, לשיטת רבנן, אי אפשר לתקן מבוי מפולש באופן זה. בברייתא [בגמ' ו.] מבואר כי יש לתקנו על ידי "צורת הפתח מכאן ולחי וקורה מכאן"¹.

בגמ' [צה.] מבואר כי טעמו של רבי יהודה הוא משום ש"שתי מחיצות דאורייתא", כלומר שדי בשתי מחיצות כדי להגדיר את המקום לרשות היחיד. מכך משתמע, כי לחי וקורה אינם מועילים כדי להשלים את מניין המחיצות הדרושות להגדרת המקום כרשות היחיד. רק לאחר שמניין המחיצות הושלם, לחי וקורה יכולים לתקן את המקום ולהתיר את איסור הטלטול הקיים בו מדרבנן.

לפי זה, בפשטות, רבנן חולקים על רבי יהודה במניין מחיצות רשות היחיד. לשיטתם לא די בשתי מחיצות, ולכן אי אפשר לתקן מבוי מפולש על ידי לחי וקורה ויש צורך במחיצה שלישית. אמנם, מסוגיית הגמ' בפרק ראשון עולה להדיא לא כך:

אמר רב יהודה: מבוי שאינו ראוי לשיתוף, הכשירו בלחי – הזורק לתוכו חייב, הכשירו בקורה – הזורק לתוכו פטור, אלמא קסבר לחי משום מחיצה וקורה משום היכר. [יב:]

רב יהודה אומר כי מבוי מפולש ("מבוי שאינו ראוי לשיתוף") שהכשירו בלחי – דינו כרשות היחיד מדאורייתא, ולכן הזורק מרשות הרבים לתוכו חייב. מבואר אם כן, כי אם "לחי משום מחיצה", היא מועילה ליצור את המחיצה השלישית ולהגדיר את המקום כרשות היחיד. לפי זה שיטת רבנן טעונה ביאור: מדוע אי אפשר לתקן מבוי מפולש על ידי הנחת לחי בכל צד?

תמיהה זו קיימת לפי גרסתנו בסוגיה בפרק ראשון, על פיה הסוגיה עוסקת במבוי מפולש. אמנם, לרבנו חננאל גרסה שונה:

אמר רב יהודה: מבוי הראוי לשיתוף הכשירו בלחי הזורק לתוכו חייב. [רבנו חננאל, שם]

רבנו חננאל מבאר את גרסתו:

פירוש, כגון מבוי מפולש ועשה בראשו האחת דלת ובראשו האחר לחי או קורה, לפיכך ראוי הוא עכשיו לשיתוף, אם הכשירו בלחי הלחי במקום מחיצות חשוב, ונמצא בו ד' מחיצות, לפיכך הזורק מרשות הרבים לתוכו חייב. [שם]

לפי רבנו חננאל, דברי רב יהודה אמורים במבוי בעל שלוש מחיצות, ולגביו אומר רב יהודה כי בכוחו של הלחי להגדיר את המבוי כבעל ארבע מחיצות, ובכך לעשותו לרשות היחיד. לפי זה, גם אם "לחי משום מחיצה", הוא מועיל רק במקום המחיצה הרביעית, אך אינו יכול לתפקד כאחת משלוש המחיצות הראשונות.

בשיטה זו נוקט הרמב"ם:

מבוי שהכשירו בקורה, אף על פי שמותר לטלטל בכל כרשות היחיד, הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו פטור, שהקורה משום הכר היא עשויה, אבל אם הכשירו בלחי הזורק מתוכו לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכו חייב, שהלחי הרי הוא כמחיצה ברוח רביעית. [הל' שבת פ"ז ה"ט]

¹ הברייתא מביאה בעניין זה שיטות שונות, אך בגמ' [ז.] מבואר כי המחלוקת היא דווקא במבוי המפולש משני צדדיו לרשות הרבים.

מפורש בדברי הרמב"ם שלחי מהווה מחיצה ברוח הרביעית בלבד.

הסברה בחילוק בין הרוח הרביעית לשאר הרוחות פשוטה. שלוש המחיצות הראשונות באות להבדיל את המקום מרשות הרבים. לכך נדרשות מחיצות גמורות, ובהקשר זה הלחי הוא חסר כל משמעות. רק לאחר ששלוש המחיצות הבדילו את המקום מרשות הרבים, מועיל הלחי כדי להשלים את היקף המקום מכל צדדיו וליצור מחיצה גם ברוח הרביעית.

על פי עיקרון זה, כי לחי וקורה מועילים רק לאחר שיש שלוש מחיצות ממשיות שהבדילו את המקום מרשות הרבים, אין כל קושי בהתאמת הסוגיות: הסוגיה בפרק ראשון מלמדת כי לחי מהווה מחיצה ברוח הרביעית בלבד, והאיל ודרושות שלוש מחיצות כדי להפקיע מהמקום את הגדרתו כרשות הרבים. הסוגיה בפרק תשיעי מוסיפה על כך, כי לשיטת רבי יהודה די בשתי מחיצות כדי להפקיע מהמקום את הגדרתו כרשות הרבים², ולכן לשיטתו לחי וקורה מועילים גם במבוי מפולש³.

שיטת הרמב"ם בעניין זה נובעת מתפיסתו העקרונית שהתבארה בהרחבה בשיעור הראשון, כי רשות היחיד טעונה ארבע מחיצות. כאמור, רוב הראשונים חולקים על שיטתו, ולדידם די בשלוש מחיצות ליצירת רשות היחיד. לשיטתם, לא די באמירה ש"שלוש מחיצות דאורייתא" כדי לבאר את שיטת רבנן, אלא שיטת רבנן מבוססת על עיקרון נוסף, ומחמתו על אף ש"לחי משום מחיצה", מדרבנן מבוי מפולש דורש מחיצה משמעותית יותר.

דברים אלו מפורשים בתוס':

ואפילו רבנן לא אסרי אלא דמדרבנן בעו שלוש מחיצות גמורות. [תוס' יב: ד"ה איתיביה]

לפי דבריהם, מדרבנן לא די במחיצה שלישית הנעשית על ידי הלחי, ויש צורך בשלוש מחיצות ממשיות.

הריטב"א מביא בשם תוס' שיטה שונה בביאור שיטת רבנן:

ופירשו בתוספות דאפילו רבנן לא אמרי אלא מפני שהוא מפולש ובקעי ביה רבים או לסרטיא או לבקעה, וכיון שכן אתו ומבטלי מחיצתא דלחי או קורה, ולפיכך מצריכין צורת פתח או דלת דלא מבטלי ליה, הא לאו הכי מודים, שאם הוא בבקעה דעלמא כעין מבוי שתום דהכא דלא מפלשי ליה רבים דלחי או קורה הוו חשיבי מחיצה. [ריטב"א שם, ד"ה עושה]

לפי שיטה זו, רבנן חולקים על רבי יהודה רק במבוי שהרבים בוקעים בו, אך במבוי שהרבים אינם בוקעים בו גם לשיטתם די בלחי מכל צד⁴. נראה מכך, כי בין לרבי יהודה ובין לרבנן לחי מועיל גם מדרבנן כמחיצה שלישית. עם זאת, לשיטת רבנן, בקיעת רבים במבוי מבטלת את המחיצה הנעשית על ידי הלחי, ולכן יש צורך במחיצה גמורה⁵.

נמצא, כי הראשונים הסוברים שמדין תורה לחי מועילה כמחיצה שלישית מבארים בשני אופנים מדוע לא די בהנחת לחי משני צדדי המבוי:

² כן מבואר בפירוש המשנה לרמב"ם [פ"ט מ"ד]: "רבי יהודה סובר, שרשות היחיד משיהא לה שתי מחיצות הרי נחלקה מרשות הרבים, וכך הוא אומר שתי מחיצות דאורייתא, ולפיכך מותר לדעתו לערב בשתי מחיצות".

³ לפי זה, מחלוקת רבי יהודה ורבנן, האם 'שתי מחיצות דאורייתא', אינה במניין המחיצות הדרוש להגדרת המקום כרשות היחיד, אלא במניין המחיצות המפקיע מהמקום את הגדרתו כרשות הרבים. [וכן משמע בדברי רבנו חננאל בן שמואל [צה. ד"ה ועוד אמ']: "ועוד אמר רבי יהודה מערבין במבוי מפולש – פירוש, דקסבר שתי מחיצות דאורייתא הלכה למשה מסיני, והואיל ויש כאן שתי מחיצות יצא ליה מתורת רשות הרבים".]

⁴ הגמ' [ז.]. אומרת כי מבוי המפולש משתי רוחותיו לבקעה צריך צורת הפתח ואינו ניתן בלחי משני צדדיו. לשיטת הריטב"א יש לבאר שדברי הגמ' אמורים דווקא בבקעה שהרבים מהלכים בה.

⁵ שיטה זו מפורשת בדברי רבנו יהונתן [א. סוד"ה מבין והר"ן [יא. ד"ה שכן]]. [שיטה זו עולה גם מדברי רבנו חננאל [ג.]. המשווה בין מבוי שנפרץ לבין מבוי מפולש].

א. לפי תוס' – רבנן הצריכו שלוש מחיצות שלמות, ולכן לחי מועיל ברוח הרביעית בלבד.
ב. לפי הריטב"א – בקיעת הרבים במבוי מבטלת את מחיצת הלחי, ולכן יש צורך במחיצה גמורה.

ייתכן וטעמים אלו אינם חולקים זה על זה, אלא אלו שתי סיבות שאי אפשר לתקן מבוי מפולש בלחי מכל צד: גם משום שרבנן הצריכו שלוש מחיצות שלמות, וגם מחמת בקיעת הרבים.

הצעה זו, כי ישנם שני טעמים שאי אפשר לתקן מבוי מפולש בלחי מכל צד, מבארת היטב את חילוקו של רב בין שני סוגי מבואות מפולשים:

ייתב רב יוסף קמיה דרב הונא ויתב וקאמר, אמר רב יהודה אמר רב: מחלוקת בסרטיא מכאן וסרטיא מכאן ופלטיא מכאן ופלטיא מכאן, אבל סרטיא מכאן ובקעה מכאן או בקעה מכאן ובקעה מכאן – עושה צורת הפתח מכאן ולחי וקורה מכאן.^[ז]

רב קובע, כי מחלוקת התנאים [המובאת בגמ' ו: באופן תיקון מבוי, האם הוא דורש דלת או שדי בצורת הפתח, אמורה רק במבוי הפתוח לרשות הרבים, אך במבוי המפולש לכרמלית לכולי עלמא די בצורת הפתח. על פי האמור נראה לבאר, כי חילוקו של רב בין מבוי המפולש משתי רוחותיו לרשות הרבים למבוי המפולש לכרמלית, מבוסס על הימצאות שני חסרונות במבוי מפולש: אין שלוש מחיצות גמורות ויש בקיעת רבים. לפי שיטתו, צורת הפתח ממלאת את הצורך בשלוש מחיצות גמורות, אך היא אינה מסלקת את בקיעת הרבים. בשל כך, במבוי המפולש לרשות הרבים, בו שני הליקויים קיימים, לא די בצורת הפתח ויש צורך בדלת. אולם, במבוי המפולש לכרמלית, בו אין בקיעת רבים וקיים החיסרון במחיצות בלבד, ניתן להסתפק בצורת הפתח.⁶

הצעה זו, כי ישנם שני טעמים שאי אפשר לתקן מבוי מפולש בלחי מכל צד, שופכת אור על דין מבוי עקום. דין זה שנוי במחלוקת אמוראים:

מבוי עקום, רב אמר: תורתו כמפולש, ושמואל אמר: תורתו כסתום.^[ח]

שו"ת משאת בנימין [סי' צב] מביא את דברי מהר"י וייל, כי דברי רב אמורים רק במבוי עקום המפולש לרשות הרבים ולא במבוי המפולש לכרמלית. הט"ז תמה על שיטה זו:

אלא דתימה לי, הא קיימא לן במבוי עקום דדינו כמפולש, ומפולש אין בו חילוק בין לרשות הרבים בין לכרמלית... ואם כן גם לדידן במבוי עקום צריך תיקון כמו במפולש, ובכל מקום שמתקנין עירוב במבואות צריך גם כן תיקון בעקמומית.^[ט"ז שסד, ב]

הט"ז תמה, הואיל ולשיטת רב דין מבוי עקום כמבוי מפולש, ובמבוי מפולש אין חילוק בין מפולש לרשות הרבים למפולש לכרמלית, מדוע שבמבוי עקום תהיה לכך משמעות!?

על פי האמור, שיטת המהר"י וייל מאירה: במבוי עקום יש שלוש מחיצות שלמות, והליקוי הוא מחמת הפילוש בלבד. בשל כך קובע המהר"י וייל, כי ליקוי זה קיים רק במבוי המפולש לרשות הרבים, ולא במבוי המפולש לכרמלית.⁷

לסיכום: רבנן סוברים כי רק מבוי סתום נותר בלחי וקורה, אך במבוי מפולש לא די בכך. טעם הדבר שנוי במחלוקת הראשונים. לשיטת הרמב"ם, שארבע מחיצות דאורייתא ולחי מועיל כמחיצה ברוח הרביעית בלבד, טעמם של רבנן ברור. לשיטת שאר הראשונים, כי שלוש מחיצות דאורייתא

⁶ כמובן, הצעה זו בביאור חילוקו של רב אינה מוכרחת, וניתן לבאר את חילוקו גם בדרכים נוספות.

⁷ ייתכן וזו כוונת האליה רבה [שסד, ה] הכותב ביישוב קושיית הט"ז: "ונראה לי דמפולש ממש גרע"; ועי' פרי מגדים [שם, משב"ז ב] הדין בדבריו. [ויש לבחון את דברינו על פי עיון בגדר מבוי עקום, האם הוא מבוי אחד או שני מבואות המפולשים זה לזה, ואכמ"ל].

ומדין תורה לחי מועיל גם ברוח השלישית, ישנם שתי דרכים בביאור טעמים של רבנן: לפי תוס' – רבנן מצריכים שלוש מחיצות גמורות, ולפי הריטב"א – מחמת בקיעת הרבים במבוי המפולש הלחי אינו יכול להוות מחיצה.

יש מקום להבין כי שני הטעמים אינם חולקים, ואלו שתי סיבות שלחי אינו מועיל במבוי מפולש. יש בכך כדי לבאר את חילוקו של רב בין מבוי המפולש משני צדדיו לרשות הרבים למבוי המפולש לכרמלית. כמו כן, הבנה זו שופכת אור על חילוקו שיטת המהר"י וייל, כי מבוי עקום טעון צורת הפתח רק כאשר הוא פתוח לרשות הרבים.

בעזרת ה' נעסוק בשיעור הבא, בו נחתום את העיסוק בתקנת מבוי, בביאור ההבדל בין תיקון מבוי לתיקון חצר.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com